BIRGER HAGÅRD:

En socialdemokratisk idégivare

Den man, vars livsöde och betydelse fil dr Birger Hagård behandlar i denna artikel, är Nils Karleby. Till femtioårsminnet av hans bortgång har hans bok "Socialismen inför verkligheten" getts ut på nytt, med bidrag av Tage Erlander och Björn von Sydow. Hagård förklarar varför Karleby blev socialdemokratiens kanske främste ideolog. Men han antyder också den djupa skepsis som Karleby började hysa mot socialdemokratiska partivänner. Hans kritik av dem besvarades, och efter Nils Karlebys död försökte man glömma honom.

Nils Karleby nämns tillsammans med Ernst Wigforss som den svenska socialdemokratiens teoretiker framför andra. Karlebys namn har fått en förnyad aktualitet genom en nyutgåva av hans främsta verk, "Socialismen inför verkligheten" (Tidens förlag), som utsprungligen utkom för precis ett halvsekel sedan. Till den nya upplagan har lagts en efterskrift av Tage Erlander och hans sekreterare, statsvetaren Björn von Sydow. Denna, som främst bygger på en uppsats av von Sydow, innefattar dels biografiska anteckningar och dels en analys av Karlebys åskådning.

Det förvånar, att Nils Karleby inte tidigare blivit föremål för något mera genomgripande studium. Det har gång efter annan hävdats, att det till stor del var hans förtjänst, att den svenska socialdemokratien slog in på den revisionistiska vägen. Den alltför tidigt bortgångne Karleby – han dog 1926 vid endast 34 års ålder – tycks också ha omfattats med osedvanligt stor sympati. "Det finns få gestalter i den unga svenska socialdemokratins annaler, som omtalas med sådan aktning, sådan tillgivenhet och värme av sina samtida partivänner som Nils Karleby", skrev Gunnar Unger i ett porträtt av sonen och generaldirektören Olle Karleby i denna tidskrift 1974 (nr 10). Därvid kunde han stödja sig på uttalanden av bl a Z Höglund, Albin Johansson och Tage Erlander. Den senare har i sin första memoardel skildrat Karlebys ideologiska betydelse för den egna politiska utvecklingen.

Nils Karleby föddes 1892 i Västra Karleby i nordvästra Skåne. Fadern var finsnickare och blev sedermera byggmästare i Helsing-

borgstrakten. Modern, som dog då Nils Karleby endast var något över tjugo år, var från en småländsk glasbruksslägt. Karleby blev efter avslutad folkskola sättarlärling först på Arbetet i Malmö och sedan på Skånska Social-Demokraten i Helsingborg. 1911–1912 studerade han vid Brunnsviks folkhögskola, företog därefter resor till främst Frankrike och Tyskland och var efter återkomsten 1914–1916 redaktionssekreterare för tidskriften Nordisk Boktryckarkonst i Stockholm. 1916 blev den f d typografen medlem av Skånska Social-Demokratens redaktion, och under tiden 1917–1920 var han tidningens chefredaktör. Samtidigt var han också redaktör för det nybildade SSU:s tidskrift Frihet. Han spelade en framskjuten roll vid den socialdemokratiska partikongressen 1920 och invaldes även i partistyrelsen. Samma år utsågs han till sekreterare i den av regeringen Branting tillsatta socialiseringsnämnden.

De nya arbetsuppgifterna medförde, att Karleby flyttade till Stockholm. Sedan han 1921 utan framgång kandiderat till andra kammaren i Helsingborg, följde hans familj efter; han hade 1917 gift sig med Anna Söderberg. Vid sidan av arbetet i socialiseringsnämnden bedrev han högre studier vid Socialinstitutet och Stockholms Högskola, där han bl a läste ekonomisk historia för Eli Heckscher och nationalekonomi för Gösta Bagge. Tillsammans med Gustav Möller och Ernst Wigforss hade Karleby 1922 blivit redaktör för tidskriften Tiden. Hösten 1924 övertog han ensam redaktörskapet.

Redan 1918 hade Karleby drabbats av sjukdom, först spanska sjukan, och därefter lungtuberkulos, den tidens svåra gissel. Sjukdomen förvärrades. Från och med hösten 1925 kunde han inte längre deltaga i socialiseringsnämndens arbete. Han visste, att han endast hade en kort tid kvar att leva. Vid jultiden 1925 grep han sig an med att utforma "Socialismen inför verkligheten", som byggde på tidigare artiklar i Tiden alltsedan 1918. Då boken utkom i april 1926, var Nils Karleby inte längre i livet.

Karleby som publicist

Nils Karleby blev snabbt en av de ledande socialdemokratiska publicisterna. Av von Sydows efterskrift, som måhända kunde ha varit mera systematiserad, framgår Karlebys ställningstagande i tidens väsentliga frågor. Han var kritisk mot Tyskland och särskilt mot de tyska socialdemokraterna, som anslutit sig till de uppställda krigsmålen. Efter första världskrigets slut kritiserade han lika frejdigt segrarmakterna för deras alltför hårda behandling av Tyskland. Västmakterna drevs inte bara av demokratiska ideal. Han ställde sig skeptisk till Nationernas Förbund. Sverige borde visserligen enligt hans mening ansluta sig till NF men utan att ta ansvar för Versaillesfreden. Tillsammans med andra småstater borde Sverige genast försöka förbättra NF. Karleby kritiserade de partivänner, som lade i dagen en mera "idealistisk" syn på NF, bland dem Branting.

Tre frågor framför andra analyserade han ingående under perioden 1917–1919, nämligen bolsjevikrevolutionen i Ryssland, vänstersocialisternas uppträdande i Sverige och den antimilitarism som dessa gav uttryck

för. Karleby var misstrogen mot bolsjevikkuppen 1917 redan från början. Ryssland var inte moget för socialism. En socialistisk samhällsordning kunde ej skapas, förrän produktivkrafterna hade åstadkommit de rätta betingelserna, menade han i enlighet med sin marxistiska uppfattning. Sedan bolsjevikerna med våld upplöst den valda konstituerande församlingen, föll Karlebys dom. Den blev hård mot bolsjevikerna och vände sig lika starkt mot dess vänstersocialistiska sympatisörer i Sverige. Att mot ett folks flertal vilja påtvinga det en socialistisk samhällsordning stred helt mot den materialistiska historieuppfattningen, som såg ett socialistiskt samhällsskick endast som en följd av den ekonomiska utvecklingen. Socialismen kunde inte genomföras med odemokratiska medel utan först sedan samhällets ekonomiska mogenhet kommit till uttryck i folkflertalets mening. "Tanken", sade Karleby, "att socialismen av diktatoriska frälsare från ovan skulle påtvingas ett folk, vilket gunås icke insåge sitt eget väl utan stretade emot, är helt enkelt en utlöpare av den s k *upplysta despotins* princip. Den giver därigenom ett moraliskt berättigande åt det på denna uppbyggda privilegieföväldet, som oerhört försvårar demokratins seger. *Den* skall ha kommit långt ifrån demokratisk tankegång, som utförer en sådan Judastjänst mot demokratin" (s 307 f).

Han vände sig likaledes mot talet att ett införande av "proletariatets diktatur" i Ryssland skulle överensstämma med det kommunistiska manifestets mening. Uttrycket tolkade enligt Karleby endast den utveckling, som förutsetts av Marx, men det hade ingen antidemokratisk syftning. "Att däri inläsa ett berättigande att *kränka* demokratins grundsatser, som nyligen en beträngd försvarsadvokat för en odemokratisk sak försökt är en idé så luminös, att den endast kunde upprinna i en av kontinuerlig åsiktssvängning överhettad hjärna" (s 308). Men hade det inte uppstått en "utomordentlig" situation, som kunde berättiga utomordentliga lösningar? Detta var "renodlad jesuitism" enligt Karleby. "Vem skall nämligen avgöra", skrev han, "huruvida situationen är utomordentlig, om icke de handlande själva! Väl icke en skenhelig överstepräst i självförhärligandets ljuvliga kyrka?" (s 309).

Då meddelanden kom om bolsjevikernas hänsynslösa terror inte bara mot borgarna utan också mot socialister med en annan syn, fick Karleby anledning att fortsätta sin hårda kritik. För socialismen gällde det inte, sade han, att avskaffa den ansats till frihet som fanns i det borgerliga samhället utan att utveckla den och låta den gälla alla i samhället. Han förutspådde, att bolsjevikerna på grund av sin militära överlägsenhet skulle kunna hålla sig kvar vid den politiska makten ganska länge. Men samtidigt skulle de komma i ännu starkare motsättning till socialismen. "Socialismen måste dö, för att bolsjevismen skall kunna leva" (s 311), hette det.

Säkert har detta klara och otvetydiga ställningstagande mot bolsjevismen från en av den unga svenska socialdemokratins förgrundsgestalter betytt mycket för att under denna oroliga tid motverka de krafter, som försökte vinna särskilt ungdomen för revolutionära våldsläror. Karleby kompromissade inte. Den ryska revolutionen kunde aldrig

bli något mönster för en socialistisk omdaning av det svenska samhället.

Kritiken av partiet

Karleby var positiv till samverkan mellan socialdemokraterna och liberalerna i syfte att åstadkomma en lösning av författningsfrågan, ehuru han rasade mot eftergifterna till högern. Efter författningsuppgörelsen borde det dock vara slut med samverkan. Fortsatt samarbete skulle leda till utslätning av socialdemokratien. Han blev emellertid snabbt medveten om att socialdemokraterna var famlande. Målsättningarna var visserligen klara, men däremot ovisst, vilka medel som borde väljas. Han var kritisk mot det egna partiet och tyckte sig skönja tankelättja, opportunism och bristande skolning. Vid den socialdemokratiska partikongressen 1920 markerade han sin profil. Tillsammans med Wigforss hörde han till de hårdaste kritikerna av de skandalösa affärerna kring AB Svensk import och AB Arbetarbränsle, i vilka ledande socialdemokrater hade varit inblandade.

Han betonade också sin positiva inställning till försvaret. Redan under kriget hade han framhållit, att den som inte höll på nationell frihet inte heller kunde vara socialdemokrat. I många stater var visserligen militären ett medel för att trygga de härskande klassernas exploatering, och detta var militarism. Men han betonade samtidigt, att en militär organisation kunde vara uttryck för ett folks vilja att värna sig mot förtryck från ett annat folks härskande klass. 1920 underströk Karleby sin positiva syn på ett starkt demokratiskt värnpliktsförsvar. Vid partikongressen fick han också tillfälle att markera sin negativa inställning till ett alkoholförbud.

Det förefaller troligt, att Karleby med sin intellektuella hederlighet och sina stränga krav kunde uppfattas som obekväm av de mera lättanpassliga inom partiet. I efterskriften relateras ett brev, som han skrev 1924 från ett sanatorium i Davos till sin hustru. Av detta framgår, att han inte trodde mycket på partivänskap. Det var typiskt, menade han, att Sandler och Wigforss var hans enda egentliga vänner bland politikerna, och dessa uppskattade honom inte som partivän utan som begåvning. De var också själva "av flertalet partivänner mera förtalade än älskade". Han sade vidare bl a: "... Faktiskt är det så, att insikten om *humbugen* i våra flesta politikers och journalisters gärning bidragit att trycka ned mig och undergräva min hälsa, som jag många gånger sagt ... Det finns nog ingen annan väg ut, om man nu inte vill offra sin själ och sjunka i den moraliska dyn, än att klart ställa sig på sin rätta plats – med alla de svårigheter och umbäranden, detta kommer att betyda" (s 329 f). Då partikongressen sammanträdde på sommaren 1924, blev han inte heller på nytt invald i något partiorgan.

I det nyss relaterade brevet 1924 hade han också skrivit, att "inför en riktigt sträng eftertanke faller det mesta av den så kallade socialismen sönder – inte dess djupaste tanke, den står sig, men det man i allmänhet lägger däri" (s 329). Sin åskådning formulerade han i "Socialismen inför verkligheten".

Karleby och marxismen

Karleby beundrade Marx. Men han ville med sin skrift betona den svenska socialdemokratiska åskådningens självständighet. Det svenska partiet var, menade Karleby, överlägset det tyska partiet både beträffande teoretisk klarhet och självständighet och beträffande praktisk duglighet. Den svenska socialdemokratiens ståndpunkt hade efter hand blivit hela Internationalens.

Hans tolkning av marxismen reducerar denna till en ganska harmlös förkunnelse av truismer. Marxismen är för honom främst bara en social utvecklingslära. Den materialistiska historieuppfattningen är blott "ett teoretiskt uttryck för den syn, som en människa med vanligt förnuft anlägger på det historiska förloppet" (s 29). Som Herbert Tingsten framhållit (Den svenska socialdemokratins idéutveckling I, s 389 f) blir enligt detta sätt att resonera allt förnuftigt tänkande marxism. "Marx", framhåller Tingsten, "blir sålunda en symbol för sanningen, den intelligenta anpassningen, verkligheten och livet, och kan utan svårighet göras till garant för vilket ståndpunktstagande som helst."

Karleby gav uttryck för en stark antidogmatism. Den socialistiska teoriens uppgift var för honom endast att uppfatta verkligheten på ett korrekt sätt. Det enda kriteriet på korrektheten var om teorien stämde med praktiken. "Socialistisk teori", skrev Karleby, "är alltså ingenting annat än vad all teori är och vad all tillräckligt omfattande praktisk erfarenhet eller insikt också ger. Korrekt iakttagelse av fakta, logisk följdriktighet vid deras tolkning – det är socialistisk teori, precis som det är sann vetenskap över huvud. Och det är alldeles intet mystiskt. En insats i ett utredningsarbete, en bearbetning av ett praktiskt ekonomiskt eller faktiskt problem, som bäres av tillräcklig kännedom i sak, logisk klarhet och tillbörligt aktgivande på alla vidkommande fakta är ett arbete, som väl håller måttet för att räknas med till socialistisk teori, medan däremot ett okritiskt upprabblande av ett förråd principer, dogmer, termer är ett hån mot allt vetenskapligt tänkande och all socialistisk teori" (s 113).

Den unge Marx citerar Karleby gärna och betonar, "att först då människan insett att herre-, makt-, klass-, rätts- och övriga samhälleliga organisationsförhållanden icke äro från ovan eller av naturen givna utan skapas av människorna själva, och gestaltar sitt handlande utifrån denna insikt, har man det samhälle, som kan förverkliga det av marxismen med samhällsomdaningen avsedda syftet" (s 56). I sin betoning av det socialistiska medvetandet påminner Karleby starkt om Antonio Gramsci, som ju till icke ringa del inspirerat den socialistiska debatt, som fördes särskilt på 1960-talet.

Karleby analyserade ingående äganderättsbegreppet. Ägandet kunde ha en privat eller en social funktion. Den privata funktionen innebar, att ägandet uteslutande sågs från individens synpunkt – vad var bra för honom? Den sociala funktionen åter innebar ett tillgodoseende av gemensamma intressen. Det socialistiska äganderättsbegreppet formulerade Karleby sålunda: "Äganderätten är helt enkelt de med hänsyn till individernas gemensamma intresse för den enskilde individen uppställda föreskrifter, efter vilka grunder han äger bestämma över den

av honom disponerade delen av den gemensamma tillgången" (s 71).

Omgestaltningen av ägandet till en social funktion innebar dock inte, betonade Karleby, att inte privat företagsamhet eller privat egendom skulle förekomma i ett socialistiskt samhälle. Det gällde blott att få till stånd "en klok inramning av dess gränser och befogenheter" (s 74). Fanns det ett behov av privat initiativ och privat verksamhet på ett visst område, kom man inte undan det. Äganderätten fick från fall till fall utformas, så att det allmänna behovet av olika produktion i samhället tillgodosågs. "En i och för sig omöjlig sak, t ex att ett lands medborgare på längden skulle kunna genom lagstiftning få bostäder billigare än som erfordras för att anskaffa och underhålla dem, är och förblir omöjligt", framhöll Karleby, "antingen man försöker göra den på det ena eller andra sättet, och oavsett vilken samhällsorganisation man har" (s 78).

Alla sociala reformer skulle så småningom leda till att det kapitalistiska samhället i egentlig mening maldes sönder. Karleby analyserar noga karaktären hos ett kapitalistiskt respektive ett socialistiskt system. Likaså studerar han medlen för att nå fram till ett socialistiskt samhälle. Och dessa varierar från fall till fall. Målet är att göra arbetarklassen meddelaktig i samhället och av dess goda. En sådan meddelaktighet kan inte knytas till någon speciell organisatorisk form, utan det måste bli fråga om olika typer av lagstiftning och andra åtgärder, skattepolitiska, utbildningspolitiska etc.

Karlebys ideologiska förankring

"Karleby", säger von Sydow, "förmådde gjuta samman politik och vetenskap till ideologi. Hans bok är en systematisering av de olika former som övergången från kapitalism till socialism innebär. Den är en teoretisk framställning av den politik som socialdemokraterna under Branting fört sedan sekelskiftet" (s 336). Hur självständig är Karleby i sin analys? Fortsatt forskning och jämförelser med t ex Branting eller österrikaren Max Adler erfordras för att ge ett exakt svar, menar von Sydow.

En av Karlebys motståndare, Z Höglund, medger i tredje delen av sina memoarer, att Karleby starkt har präglat det socialdemokratiska ungdomsförbundets teoretiska linje. Hans främsta gärning ligger i "hans intensiva propaganda för det socialistiska bildningsarbetet bland de unga", på vars betydelse han själv blev ett lysande exempel. "Hans revisionism, som framträdde under marxistisk beteckning", ansåg däremot Höglund, "är dock knappast något annat än Bernstein omplanterad på svensk mark, och det hade Hjalmar Branting gjort redan i början av århundradet, ja tidigare." (Revolutionernas år 1917–1921, s 70 f).

Just Eduard Bernsteins roll analyseras ingenstans. Karleby själv nämner inte Bernstein i sin bok, och von Sydow går inte närmare in på Karlebys eventuella förebilder. Det frapperar också, att Karleby i sina analyser så renodlat utgår från liberalismen i dess laissez-faire-tappning. Och högern är för honom endast ett utslag av den medeltidsauktoritet, som han så starkt tar avstånd från. Ändå kan ju inte Karleby ha varit omedve-

ten om det starka sociala patos, som fanns inte minst hos den s k unghögern. Ej heller borde han med sin pragmatiska inriktning ha kunnat undgå att ta intryck av såväl socialliberalismen som socialkonservatismen.

"Socialismen inför verkligheten" är en läsvärd bok, detta inte minst i perspektivet av det halvsekel, som har förflutit sedan den skrevs. Det är en händelse som ser ut som en tanke, att en nyutgåva skett just nu, då av allt att döma den svenska socialdemokratien står inför början av en själv- och omprövning såväl praktiskt politiskt som i ideologiskt hänseende.